

Ши Хуэйчжоу¹, А.Е. Саденова^{2*} , Н.П. Сапарходжаева² ,
Л.Қ. Мұхтар² , Л.П. Нода²

¹Ланьчжоу университетінің шет тілдері институтының аға оқытушысы,
Қытай, Ланьчжоу қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: sadenovaa@mail.ru

БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫН ОҚЫТУДА ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТА ШЕТЕЛДІК СТУДЕНТТЕРДІҢ МӘДЕНИАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі уақытта шет тілдерін оқыту үдерісінде мәдениетаралық қарым-қатынас мәселесі, әсіресе бұқаралық ақпарат құралдарын оқыту кезінде өте өзекті болып табылады. Мақалада бұқаралық ақпарат құралдарын оқыту мен тілді шет тілі ретінде меңгерту кезінде шетелдік студент елдің мәдениетін білсе, оқу үдерісі сәтті болатынын ескеру керектігі жайлы сөз болады. Мақалада ұсынылатын жұмыс түрлері шетелдік студенттердің белсенділігін арттыруға көп септігін тигізуі және мәдениетаралық қарым-қатынасты дамытуға ықпал етуі, оқытушының қызметі оқу үдерісін барынша арттыруға бағытталуы мақалада жиынтық қорытындыланып, оқытушыға аудиторияны сауатты ұйымдастыру, жылдам, балама жұмыс түрлерін түзетуге мүмкіндік беретіндігі студенттердің белсенділігін арттыру тұжырымы жасалып, табысты талданған және теориялық еңбектер арқылы дәлелдеген.

Мақаланың мақсаты – бұл мақалада бұқаралық ақпарат құралдарын оқыту мен мәдениетаралық қарым-қатынаста шетелдік студенттердің мәдениетаралық құзыреттіліктерін қалыптастыру ерекшеліктерін қарастыру. Шетелдік студенттерді мәдениеттер арасындағы айырмашылықты көруге, басқа мәдениеттің ерекшеліктерін түсінуге үйрету маңызды болып табылады. Кездесетін қиындықтарды жеңу үшін, сондай-ақ, басқа мәдениетке деген сенім мен құрметті тудыратын сөйлеу этикетіне ие болу керек. Коммуникативтік қарым-қатынас кезінде сенімді болуға мүмкіндік береді.

Мақаланы жазу барысында теориялық, әдіснамалық, салыстырмалы, логикалық, мазмұнды талдау әдістерімен бірге басқа да зерттеу әдістері пайдаланылды. Теориялық еңбектерге де талдау жасалды.

Негізгі нәтижелері. Зерттеу мақаласында мәдениетаралық қарым-қатынаста шетелдік студенттердің мәдениетаралық құзыреттіліктерін қалыптастыру ерекшеліктері тақырыбына қатысты тәуелсіздік алған кездерден бастап жарық көрген басылымдар мен еңбектерге, ғылыми әдебиеттерге шолу жасалып, ондағы тақырыптар ғылыми негіз ретінде назарға алынған.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы осы материалды қазіргі кезде журналистика саласында да, тіл меңгертуде де өзекті болып табылатын мәдениетаралық қарым-қатынаста мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру мәселесін зерттеуде қосымша ретінде қолдануға болады.

Түйін сөздер: мәдениетаралық қарым-қатынас, мәдениетаралық құзыреттілік, бұқаралық ақпарат құралдарын оқыту, мәдени әртүрлілік, мәдени диалог.

Shi Huizhou¹, A.E. Sadenova^{2*}, N. Saparhozhaeva², L.K. Mukhtar², L.P. Noda²

¹Senior lecturer at the Institute of foreign languages, Lanzhou University, China, Lanzhou

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: sadenovaa@mail.ru

Features of formation of cross-cultural competence of foreign students in training and cross-cultural communication of mass media

Relevance of the study. Currently, the problem of cross-cultural communication in the process of teaching foreign languages is very relevant, especially when teaching mass media. The article will focus on the fact that when studying the media and mastering the language as a foreign language, it is necessary to take into account that if a foreign student knows the culture of the country, the educational

process will be successful. The types of work offered in the article contribute to the activation of foreign students and contribute to the development of intercultural communication. The article summarizes and proves the theoretical works and conclusions of students that they allow the teacher to organize the audience correctly, quickly, and adjust alternative forms of work.

Purpose of article. This article discusses the features of the formation of intercultural competence of foreign students in teaching and intercultural communication in the media. It is important to teach students to see differences between cultures, to understand the characteristics of another culture, to overcome stereotypes, and to master speech etiquette, which generates trust and respect for another culture and allows them to feel confident in communication.

When writing the article, other research methods were used, along with methods of theoretical, methodological, comparative, logical, and content analysis. The analysis of theoretical works is carried out.

Main results. The research article presents a review of publications and works, scientific literature on the topic of features of the formation of intercultural competence of foreign students in intercultural communication, the topics of which are taken into account as a scientific basis.

Practical significance of the work this material can be used as an application in the study of the problem of formation of cross-cultural competence in cross-cultural communication, which is currently relevant both in the field of journalism and in language learning.

Key words: intercultural communication, intercultural competence, mass media training, cultural diversity, cultural dialogue.

Ши Хуэйчжоу¹, А.Е. Саденова^{2*}, Н.П. Сапарходжаева², Л.Қ. Мұхтар², Л.П. Нода^{2 1}

¹Институт иностранных языков Ланьчжоуского университета, Китай, г. Ланьчжоу

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: sadenovaa@mail.ru

Особенности формирования межкультурной компетенции иностранных студентов в обучении и межкультурной коммуникации средств массовой информации

В настоящее время проблема межкультурной коммуникации как базы обучения иностранным языкам представляет особый интерес для исследователей. При изучении средств массовой информации и овладении иностранным языком необходимо учитывать, что иностранный студент, знающий культуру страны, где он обучается, успешнее осваивает учебный процесс. Предлагаемые в статье виды работ способствуют активизации внимания иностранных студентов и способствуют развитию межкультурной коммуникации. Деятельность преподавателя, направленная на максимизацию учебного процесса, позволяет грамотно организовать аудиторию, внедрять альтернативные формы работы.

Цель статьи: проанализировать особенности формирования межкультурной компетентности иностранных студентов в процессе обучения и межкультурной коммуникации в средствах массовой информации. Важно научить учащихся видеть различия между культурами, улавливать особенности другой культуры, преодолевать стереотипы, а также владеть речевым этикетом, что порождает доверие и уважение к другой культуре и позволяет чувствовать себя уверенно в общении.

При написании статьи были использованы методы теоретического, методологического, сравнительного, логического, содержательного анализа. Проведен анализ теоретических работ по теме.

Основные результаты. В исследовательской статье представлен обзор публикаций и трудов, научной литературы, посвященных особенностям формирования межкультурной компетентности иностранных студентов в межкультурном общении, которое рассматривается как научная основа.

Практическая значимость работы: данный материал может быть использован в качестве приложения при изучении проблемы формирования межкультурной компетенции в межкультурной коммуникации, которая в настоящее время актуальна как в области журналистики, так и в изучении языка.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетентность, средства массовой информации, культурное разнообразие, культурный диалог.

Кіріспе

Мәдениетаралық қарым-қатынас барысында елді таниды әрі мәдени тығыз байланыста болады. Шетелдік студент үшін бұқаралық ақпарат құралдары жұмысымен танысуда елдің ұлттық ерекшелігімен, мәдени-қоғамдық өмірімен танысып, оны игеру ерекше үдеріс және ең маңызды фактор сол елдің мәдениетімен байланыстыру болып табылады. Әртүрлі лингвомәдени қауымдастықтарға жататын қарым-қатынас серіктестерінің өзара әрекеттерінің жиынтығы мәдениетаралық қарым-қатынас болып табылады (Халева, 1989:22).

Мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігі тілдік, қатысымдық және мәдени құзыреттіліктерден тұрады. Тілдік қарым-қатынаста тілдік құралдарды дұрыс қолдана білу тілдік құзыреттілік болса, қарым-қатынас үдерісін жүргізу жолдары, әдістері қатысымдық құзыреттілік болса, белгілі бір әлеуметтің өмірлік дағдыларын, әдеттерін, салт-дәстүрлерін, нормаларын қалыптастыратын жеке тұлғаға және топқа қатысты уәждеме мәдени құзыреттілік болып табылады (Леонтович, 2003:32-33). **Мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігіне И.Л. Плужник былай деп анықтама береді:** «...мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігі өзге мәдениет өкілінің ойы мен пікірін түсіне білу, қарым-қатынас жағдаятына қарай өз мінез-құлқын ыңғайлай білу, түрлі құндылықтар, мінез-құлық нормалары, өзгешеліктері болатынын мойындау болып табылады» (Плужник, 2003:6).

Бұқаралық ақпарат құралдары жұмысымен таныстырудың маңызды мақсаттарының бірі мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту. Белгілі бір тіл иесінің нағыз, шынайы тілдік қатынас кезінде пайдаланатын халықтың күнделікті тұрмыста қолданатын сөздерімен танысу аса тиімді болып келеді. Бұл – БАҚ жұмысын тез түсінуге және ұлт мәдениетін, сол мәдениеттен ажырамайтын өзіндік таным-түсінігі мен философиясын бірте-бірте түсінуге, осы негізде ұлтаралық түсіністікке мүмкіндік беретін жол екенін көрсетеді.

Материал мен әдістер

Мәдениетаралық қатынас үдерісінің сапалылығына, бағалылығына шетелдік студенттің түрлі жағдаятта жылдам сөйлеуін есепке ала отырып, коммуникацияны жүзеге асыру қабілеттілігі, сөйлеу мақсатын орындату және тілдік бірліктерді қолдана алуы жатады (Richards Jack,

1985). БАҚ жұмысымен танысу барысында өзге халықтың өмірімен, мәдениетімен танысуда сол тілді жасаушы халық өкілдерінің бір-бірімен қарым-қатынас жасау барысындағы, әсіресе диалогтық сөйлесу үстіндегі мінез-құлқындағы ерекшеліктер көріне бастайды және адамның жандүниесін көрсететін этнопсихологияның элементтері, сондай-ақ, ұлттық психология байқалады.

Әлеуметтік мәнмәтінде БАҚ жұмысымен танысуда тілді нәтижелі қолдану үшін әлеуметтік құзыреттілікке қажетті білім мен іскерлік кіреді (Habermas, 1970). Тіл әлеуметтік мәдени құбылысқа жатады, ғалымдар әлеуметтік мәдени құзыреттілікке сыпайылық нормаларын, халықтың нақыл сөздері, диалектілер, акценттерді жатқызады. Түрлі тілдің және мәдениеттің әлеуметтік қатынас маркерлері тілдесушілердің мәртебесіне, олардың арақатынасына, тілдесу түрлеріне т.с.с. байланысты қолданылады (Savignon, 1994).

Мәдениетаралық қарым-қатынастағы шетелдік студенттердің мәдениетаралық құзыреттіліктерін қалыптастыруда қарым-қатынас жасау ерекшелігіне байланысты диалогтық дискурстық сөйлеудің негізін өзіндік сөйлеу формулалары құрайды (Harris, 1964), (Brown, 1983). Қазақ сөйлеу этикетінде сіз, сен, ол кісі, біз, мен, өзіңіз есімдіктерін қолдану ережелері мен осылар арқылы білдірілетін арнайы мағыналар және кешіріңіз, мүмкін болса, айып етпеңіз, қалауыңыз білсін т.б.этикеттік оралымдар жиі қолданылады.

Ұлттық ерекшеліктерімен айқындалған сөйлеу әдебі және әрбір халықта қалыптасқан өзінің сөйлеу әдебінің жүйесі болады. Мысалы, екінші жақтағы жекеше түріндегі анайы «сен» және сыпайы «сіз» есімдіктерінің қарым-қатынас жасауда өз маңыздылығы бар. Осы екі есімдіктің диалогтық сөйлесу барысында қайсысын таңдау – диалогқа қатысушылардың әлеуметтік жағдайына, қарым-қатынастың түріне (ресми, бейресми), тілдесушілердің туыстық қатынасына, таныстықтарының деңгейіне ғана емес, оның ұлттық ділі мен тәрбиесіне де т.б. әртүрлі себептерге байланысты болып келеді.

Сыпайыгершілік ережелерінің ұлттық ерекшеліктерін білмеу, түсінбеу түрлі тілдер иелерінің арасында, әсіресе стандартты айтылымдарды айту кезінде түсінбеушілік тудырады. Сыпайыгершілік ережесін «оң» сыпайылық, яғни серіктесіне назар аудару, ой алмасу, сезімімен бөлісу, сыпайылық білдіру, қонақжайлық көрсету және «теріс» сыпайылық, яғни теріс қылық үшін

кешірім сұрау, келіспеушілік, тыйым т.с.с ретінде қолданылады. Сөйлеу этикеті формулаларын қолдану және сыпайылық нормасынан ниетті түрде бас тарту, мысалы, бірбеткейлік, ашықтық, жек көру, шағым, кінәлау, ұнатпау, ашулану өзіндік ережелермен тіл-тілде ерекшеленіп көрініп отырады.

Қазақ халқының әдеп ережелері бойынша таныс емес адаммен сөйлескенде, ресми жағдайлардағы тілдесулерде, жасы үлкен немесе қызмет деңгейі жоғары адаммен сөйлескенде «сіз» есімдігі қолданылады. Ал өте жақсы достық, жолдастық қатынастағы қатарлас кісімен сөйлескенде, қарым-қатынастың ресми емес түрінде жас шамалары ұқсас адамдар арасында, өзіне жақын, туыс адаммен сөйлескенде, жасы кіші немесе жасы да, қызметі де төмен адаммен тілдескенде «сен» есімдігі пайдаланылады. Ал ресми жағдайда егер әңгімеге бірнеше адам қатысатын болса, ішінде бұрыннан жақсы таныс «сен» деп сөйлесіп жүрген кісі тұрса да, «сіз» деп сөйлеу әдебі бар. Бұл сөздің көпке ортақ болғандығынан, таныс адамды жеке бөліп тілдеспейтін болғандықтан немесе сөздің ресмилігінен туындайтын әдеп болуы мүмкін. Бұдан шығатын қорытынды, БАҚ жұмысымен танысуда сөйлеу әдебін дұрыс таңдай, іріктей білуі серіктестер арасында өзара жайлы, ыңғайлы жағдай туғызып, қандай да бір қарым-қатынас (ресми, күнделікті) болмысының нәтижелі болуына септігін тигізеді.

Ғылыми әдіснама

Шетелдік студенттердің лексикадан, грамматикадан хабары болса, танымдық мәні бар және тілдік қиындығы бар мәтіндерді түсіну әрі оқыған мәтінді дұрыс қабылдау қиын болмайды (Игнатова, Толмачева, 2011: 122), (Арутюнов, 1992), (Пассов, 1989), (Оразбаева, 2000). Мәтінге дәл анықтама беру, мәтіннің жартылай құрылуы туралы мәселе бойынша көп пікірталастар бар, мәтін контекспен және коммуникациядағы қатысушылардың рөлдері секілді түрткі жайттармен анықталатын мәтінді «қолданыстағы тіл бірлігі» ретінде көрсетілді (Holliday, 1978). Әдетте, жаңа бейнелеудің практикалық сипаттамасы берілетін (құрылғылар, жүргізілген сараптама ж.т.б.) мұндай мәтіндердің кіріспесі, мазмұны, негізгі тезисі, негізгі бөлімі болады. Қорытынды бөлімінде мәтіннің мазмұнына қорытынды жасалады (Гальскова, 2008: 239), (Щукин, 2010).

БАҚ жұмысымен танысу барысында сұхбаттасудың басы, орта тұсы және соңы болады, соған байланысты басында айтылатын сөйлеу

формулалары, орта тұсындағы айтушының негізгі ойы баяндалатын сөйлеу формулалары, сөз соңында айтылуға тиіс сөйлеу формулалары болады.

Сұхбат құрудың басында айтушы тыңдаушымен таныс болмаса, онда танысудан басталады. Ал танысу өздігінен де, біреу немесе бір нәрсе арқылы да өрбіп жатады.

Кез келген ресми, бейресми жағдайда сұхбат құруда танысып, амандасудан басталады. Қазақтардың амандасу әдебі адамның жасына, жынысына байланысты жүзеге асып отырады. Жасы үлкен ер адамдар өзара кездескенде араб тілінен енген «Ассаламағалейкум!» деген сөзді қолдана отырып, қол беріп амандасады. Қазақшалағанда «Сізге Алланың нұры жаусын!» деген мағынаны білдіреді. Тыңдаушы адам: «Уағалейкумассалам!» деп сәлемді қабыл алып, ол да амандасады. Мұның мағынасы «Сізге де Алланың нұры жаусын!» дегенді білдіреді. Ал енді жасы үлкен әйел адаммен кездесе, олар «Аман ба?», «Үй-іші аман ба?» т.б. сөздермен сәлемдеседі. Жастар бірімен бірі «Сәлем!» деп қысқа амандасады. Егер жасы үлкен адамға жасы кіші адам кездесе, амандасуды жасы кішісі бастайды, яғни қазақ халқында жасы үлкен адамдарды ерекше сыйлайтынын көруге болады. Кез келген этикет түріне дін, діл бірліктері тән әрі олар қазақ ұлтында ерекше өріліп, тілде көрініс береді.

Сонымен, жас адам үлкен адамға кездескенде, егер ол ер адам болса: «Ассаламағалейкум!» деп, қолын алады, егер әйел адам болса, «Сәлеметсіз бе, амансыз ба, есенсіз бе?» деген амандасу түрлерінің өзіне ұнаған біреуін таңдай отырып амандасады. Үлкендер де өз кезегінде жастарға жылы шырай танытып, жақсы таныса маңдайынан иіскеп, басынан сипап, аса жақын болмаса: «Аман ба, әке! Жақсы ма, айналайын!» деп сәлемдерін қабыл алып отырады. Жастары қарайлас, туыстық қатынасы жоқ, бірақ таныс адамдар мысалы, қызметтес, дос-таныс, көрші т.б. амандасудың осы соңғы аталған түрінің бірін таңдайды. Сәлем беру кезінде екінші жақ дауысын шығарып, еститіндей етіп және кешіктірмей жауап беруі керек. Егер адам бір топ адамға кездесе, ондайда амандасу кездескен адамдардың бәріне арналып, дауысты қаттырақ шығарып айту арқылы жүзеге асады. Ал қол алысу тек сол топтың жетекшісіне не топтағы екі-үш үлкен ер адамдарға ғана жасалады. Қарсы жақтың әр адамы сәлемді қабыл алғанын жеке-жеке дауыс шығарып, амандасу арқылы білдіреді. Амандасып тұрған адамның өзіне

жақындығына, қадір-құрметіне қарай амандасу барысында иілуге, қолды кеудеге қойып еңкеюге, екі қолды қусыруға, басты июге болады. Мұны тілдік қатынас жасауға ритуалдық мәні бар қимыл – ым, ишараның қосылуы деп түсіну керек. Сондай-ақ, қызмет дәрежесі жоғары тұрған адамға қызмет жағынан төмен адам бірінші болып амандасады. Ал егер бастық кіргенде, оның қол астындағылар отырған болса, онда бастық бірінші болып амандасады. Ат үстіндегі адам жаяуға, жүріп келе жатқан адам отырған адамға бірінші болып амандасады. Егер ер адам мен таныс әйел кездессе, онда ер адам бірінші болып амандасады. Ал егер ер адамның жасы үлкен болса, онда әйел адам бірінші болып амандасады. Егер екі туыс, дос, жақын таныс екі әйел адам кездессе, онда да арада көп уақыт өтсе, олар қол алысып, құшақтасып, сүйісіп амандасады. Ал «Таң нұрлы болсын, Қайырлы таң, кеш жарық, күн жақсы! Түн байқұт болсын!» дейтін амандасу түрлері, ресми жағдайларда көбірек қолданылады. Амандасуға қатысты диалогтық дискурста қолданылатын клишелердің көбі этномаркерлі сипатқа ие болатыны, сонымен бірге бейвербалды құралдармен (ым, ишара, салттық қимыл, ритуалдар) кешенді қолданылатыны белгілі. Демек, БАҚ жұмысымен таныстыруда шетелдік студентке амандасу жағдаятына тән вербалды бірліктермен қатар бейвербалды бірліктерді де білу аса маңызды болып табылады.

Арнайы кездесіп сұхбаттасудың кең тараған үш түрін көрсетуге болады: 1) салтанатты жағдайдағы; 2) қайғылы жағдайдағы; 3) жұмыс бабындағы, іскерлік қарым-қатынаста.

Біріншісіне, мемлекеттік мерекелер, жұмыс істеп жүрген мекеменің немесе сондағы әріптестің мерейтойы, өзінің мерейтойы; үкіметтен еңбегі сіңгені үшін сыйлықтар алу, отбасындағы бір адамның тойы, іскер болса, белгілі бір кеңестің ашылуы, тұсаукесері, келісімшартқа қол қою т.б. адам өмірінде кездесетін қуанышты жағдайларды атауға болады.

Қайғылы жағдай, көбінесе өліммен байланысты үй-ішінің басына келген қайғы-қасіретке қатысты жағдайда ертеректе адамдар топ-топ болып жиналып барып, көңіл айту әдеті әлі де сақталған. Топтың ішіндегі жасы үлкені немесе қызмет дәрежесі бойынша жоғары тұрған адам көңіл айтады, ал басқалары үнсіз қостап, тұнжырап отырады. Қайтыс болған адамға ет жақын адамдар жоқтау айтады.

Күнделікті өмірде біреуге біреу қайырымдылық жасағанда, көмек көрсеткенде бірнеше

алғыс түрлері қолданылады. Үлкен, кәрі адамдар жастарға «Рақмет, айналайын! Жасың ұзақ болсын! Бақытты бол! Көсегең көгерсін! Тұкымың өссін!» т.б. түрінде білдіреді. Біріне-бірі «Рақмет!» деп, жасаған жақсылығы, көрсеткен көмегі ерекше болса, «Осы көмегіңе ризамын! Бұл жақсылығыңды немен өтесем екен! Мен, саған өмір бақи қарыздармын! Құдай жаныңа жамандық бермесін!» т.б. деп алғыс айтып, ризашылығын білдіреді. Ал жұмыс барысында алғыс хаттар, жеделхаттар түрінде жолданады. Адам өмірінде оның көңілін көтеретін сөздердің де өзіндік орны бар. Дер кезінде орнымен айтылған жақсы сөз адамның көңілін өсіріп, оның тыңдаушымен дұрыс байланыс орнатуына көмектеседі. Мұндай сөз сөз басында да, сөз арасында да, сөз соңында да айтылып отырады. «Жақсы сөз жан семіртеді», «Жақсы сөз жарым ырыс» дейді қазақ.

Бір нәрсеге келісу, рұқсат беруде «Қазір көп кешіктірмей жасап беруге тырысамыз», «Өзіңіз қалай дұрыс деп танысаңыз, солай жасаңыз, мен қарсы емеспін» деп айтады. Ал қарсы болғанда, не істен бас тартқанда «Мен бұл іске келісім бере алмаймын», «Мен бұған келіспеймін», «Кешіріңіз, мен сіздің өтінішіңізді орындай алмаймын», «Мен бұған қарсымын, сондықтан келісім бере алмаймын» деп айтады.

Қоштасудың да өзіндік ережелері бар. Ол да ер адамдар арасында қол алысумен, әйел адамдар арасында бас изесумен бірге «Аман бол!», «Сау бол!», «Кездескенше!» сияқты сөздері қолданылады. Егер белгілі бір себеппен серіктесінің үйіне барып, шығып бара жатса, сол жағдайға байланысты тілектер айтып қоштасады. Қоштасу кезінде жасы кіші адам бірінші болып кетпейді, алдымен жасы үлкен адам бұрылады да, содан соң жас адам бұрылып кетеді.

Қазақ халқының кешірім сұрау әдебінің ерекше маңыздылығы бар. Адам артық сөз айтып қойған жағдайда, тыйым салынған дүниелер туралы айтқан жағдайда, немесе қателік жасаса кешірім сұрайды. Мұндай кезде ер адам да, әйел адам да бас киімдерін шешіп, кешірім сұрайтын адамның алдына тастайды. Егер қателік өрескелдеу болса, мысалы, мал ұрлау, жесір дауы, т.б. ондайда дәстүрлі қазақ қоғамында ат, шапан т.б. ірі айыптар тартатын болған. Мұндай айыпты халық арасында беделі бар, не сол елдің арнайы сайлап қойған билері салатын болған. Дегенмен, қазіргі заманғы қоғамда кешірім сұраудың ертеректегі ритуалдар сақталмаса да, вербалды бірліктерде олар алдында басымды иіп отырмын т.б. қолданыстарды қолданады.

Ұлттық сипаттағы кешірім сұрау маңызды болып табылады.

БАҚ жұмысымен танысу барысында жиі кездесетін жағдаят серіктестердің – жалпы өзара таныс әріптес адамдардың бір-біріне қайырылуы, бірін-бірі сөзге тарту сөйлесу әдебиндегі маңызды мәселе болып табылады. Сөйлесу актісінің кез келген бөлімінде адам адамға қайырылады, сондықтан кісіге қайырылып сөйлеу мақсатқа жеткізуші маңызды фактор болып табылады.

Өркениетті деп саналатын елдерде бәріне ортақ қаратпа сөздер бар. Қазақ халқының кісіге қайырылу әдебі бойынша адамға оның жасына, өзіне туыстық қатынасына қарай әртүрлі сөзқолданыстар жүйесі бар. Мысалы, жасы үлкен ер адамдарға «ағай» десе, әйел адамдарға «апай», өзінен онша үлкен болмаса «әпкей», «тәтей» деп қайырылады. Бұны таратыңқырап айтсақ, бөтен бейтаныс адам түгіл бір үйдің ішіндегі жандардың өзі біріне-бірі сыпайы, бір-бірінің атын атамай «ата, әже, ана, аға, көке, әпке, жеңеше, қайын аға, қайын әпке, нағашы әпке, нағашы аға» деген сияқты сөздермен қайырылады.

Бұдан басқа жасы кіші адамдарды аттарымен атайды, оларға еркелетіп, аттарына әртүрлі жұрнақтар қосып, мысалы, Асқаржан, Сәулетай, Боташ, қалқам, қарағым, шырағым т.б. сөздермен айтуы мүмкін. Тіпті ресми қатынастың өзінде әріптестердің жасы үлкені кішісін еркелете сыйлап сөйлесе, жасы кішісі де өз тарапынан үлкенге құрмет көрсете «апай, ағай» деп тілдеседі. Сонымен бірге қазақ халқы жасы үлкен адамға немесе, әсіресе, ер-азаматтар бір-біріне қайырылғанда, сыйластықтың, құрметтеудің белгісі ретінде адам атына -еке, -ақа, -ке, -қа, -а, -е деген қосымшаларды сөз түбіріне жалғап айтады, мысалы, Серік – Секе, Марат – Мәке, Гүлсім – Гүлеке сияқты болып, кісі аты әжептеуір қысқартылып айтылады. Кісі аттарына осы қосымшаларды жалғап айту біреудің назарын аударуды мақсат етіп, сол адамға айтушының өзіндік ілтипатын, құрметін көрсетеді. Сонымен, қазақ тіліндегі қаратпа сөздер мен қаратпа атауыштар жүйесінде туыстық атаулар ерекше орын алатынын білу аса маңызды.

БАҚ жұмысымен танысуда узуалды-дәстүрлік тақырыптардың ақпараттық мазмұны біртіндеп кеңейіп, материалдардың күрделенуі бірізділікпен дамып отырады. Елтанымдық тақырыптардың ауқымы жоғары болып келеді. Узуалды-дәстүрлік термині тілдік мәліметтер мен дәстүрлік сипаттағы мәліметтер тығыз байланысқан мәтіндерге тән болады. Узуалды

фразалар дәстүрлік, салттық қағидалар бойынша беріледі. Узуалды-дәстүрлік мәтіндер дегеніміз көрсетілген сөйлеу жағдаяты үшін міндетті болып табылатын сөйлеу нормалары мен мінез-құлық нормаларының байланысуы болып табылады (Верещагин, Костомаров, 1990). Узус ұғымы сөйлеу жағдаяты мен сөйлеу нысандарының арасындағы байланысты көрсету үшін қолданылады. Өзге ұлт өкілінің мәдениетаралық құзыреттілігін біртіндеп игеруін көрсететін шамалары саналатын сөйлеу жағдаятына бейімделу дәрежесі, диалог жүргізу, тақырыпты дамыту, бүтіндік және байланыстылық секілді аспектілері бар (Fraser, 1978).

Әртүрлі деңгейдегі сұхбаттардың берілу көлемі ұлғайып дамып отырады. Осы орайда оқытушы шетелдік студенттерге ұжымда жұмыс істеуге дайын болуға, таңдау үшін жауапкершілікті қабылдауға, жауапкершілікті топ мүшелерімен бөлісуге, қызмет нәтижелерін талдау сияқты құзыреттіліктерді меңгеруге көмектеседі (Davies, Pears, 2011), (Chafe, 1987). Мәдениетаралық қарым-қатынастағы шетелдік студенттердің мәдениетаралық құзыреттіліктерін қалыптастыруда белгілі коммуникативтік міндеттерді шешуде (Brown, 1994) вербалды түрде коммуникацияға ену, танысу, өзін таныстыру немесе басқа адамды таныстыру, амандасу, қоштасу, біреуге көңіл бөлу, алғыс білдіру, кешірім сұрау, алғысқа, кешірімге жауап беру, бір нәрсені қайталауды және т.б. өтіну секілді интенциялар жүзеге асырылу керек.

Сонымен, сөйлеу іскерлігі мен дағды негізінде ол керекті сөйлеу мәліметі бар тақырып және белгілі тақырыптық-жағдаяттық мәнмәтіндегі сұхбатқа жеткілікті деңгейде барабар қатыса алады (Hymes, 1971). Бұл деңгей күрделі коммуникативті дітті жүзеге асыру үшін құрылымды және әртүрлі тұлғаларды сөйлеуде қолдануға мүмкіндік беретін өте жақсы коммуникативтік құзыреттілігімен сипатталады (Selinker, 1972), (Nemser, 1971).

Нәтижелер мен пікірталас

Барлық елдерде ортақ көпғасырлық халықтың тәжірибесін көрсететін және олардың мәдениетін құрайтын таңбалар, айтылымдар жүйесі бар. Мұндай айтылымдар әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің маңызды компоненті болып табылады. Оған мақал-мәтелдер, идиомалар, қанатты сөздер, наным-сенімдерге қатысты сөзқолданыстар, қатынас айтылымдар, бағалау сөздер жатады. Уақыт пен кеңістік бөлшегінде белгіленген жағдаяттардағы тілдік қатысымда

сөйлеу әрекетінің орны ерекше маңызды болып табылады (Canale, Swain, 1980), (Bahman 1990).

Сөйлеу жағдаяты негізінде сөйлеу әрекеті қалыптасатыны белгілі. Философияда, әдісте-меде, психологияда «жағдаят» ұғымы жан-жақты зерттелген, адамдар әрекетінің сипатын, өту барысын және тағы басқа анықтаушы маңызды категория болып табылады. Бұл «жағ-даят» ұғымы әрбір ғылым саласы бойынша мақсатқа байланысты, зерттеу бағытына орай әртүрлі анықталып отырады. Себебі, айналадағы заттардың, әртүрлі құбылыстардың әсері арқылы анықталатын жағдай және сөйлеу әрекетін тудыратын шарттар, сонымен қатар шындық жиынтығының түрлі көрсеткіштерін басшылыққа ала отырып, «жағдаятқа» анықтама береді (Ерназарова, 2001:56).

Сөйлеушінің білім қоры, тәжірибе түрінде қарым-қатынас жасауға түрткі, уәж болатын шарттары арқылы сөйлеу жағдаяты айқындалады. Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде: «Ситуация – это совокупность обстоятельств, условий, создающих те или иные отношения, обстановку или положения» деп анықтама берілген (Скалкин, 1989:49-50). Сөйлеу дағдыны, сөйлеу шеберлікті қалыптастыруда жағдаятты өзекті ету тиімді болып табылады (Күзеева, 2005). Диалог пайда болуы үшін жағдаяттың қалыпты немесе тартысты болуы, екі немесе одан да көп қатысушының болуы, сұхбатқа қатысушы серіктестер әлеуметтік рөлдері жағынан тең немесе тең емес және серіктестердің достық немесе ресми ж.т.б. деген сияқты белгілері қажет деп көрсетеді көптеген ғалымдар (Дученко, 1984). Жағдаяттар тілдік қатысымды бекіту, қоштау, тоқтату сияқты бөлімдерге бөлініп, алдыңғы бөлімде сәлемдесу мақсатында қаратпа сөз пайдаланылса, екінші бөлімде айту және

қабылдау құралдары қолданылып отырады, ал соңғы бөлімде қорытындысы шығады, бұл кезде кешірім мен қолдау қолданылады (Формановская, 1986:18-27).

Сөйлеу жағдаяттары өзара сөйлеу қарым-қатынасын жүзеге асыратын жағдаяттар жиынтығы болып табылады, коммуникативтік актінің негізгі классикалық модельдерінде сөйлеу жағдаяттарының маңызды қызметтері көрініп отырады (Якобсон, 2005:22).

БАҚ жұмысымен танысуда студенттер жағдаятқа байланысты басында жеңіл тапсырмаларды, кейін біртіндеп күрделі тапсырмаларды орындау кезінде түрлі жағдайда салыстыру, қорытынды жасау үдерістерінен өтеді (Ляховицкий, 1988), күнделікті лексикаға көңіл бөлініп, еркін синтаксистік құрылымдарға мән беріліп отырады (Щукин, 2003).

Қорытынды

Шетелдік студенттердің мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігін қалыптастыру қазіргі мәдени жағынан әрқилы болып келетін әлемде қарым-қатынас жасау үшін қажет. Шетелдік студенттерге БАҚ жұмысымен таныстырудағы ең негізгі үдерістердің бірі – тілдік жағдаяттарды қарым-қатынастық жағдайға сай іріктеу, ұйымдастыру.

Шетелдік студенттің мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігінің қалыптасуы арқылы түрлі мәдениеттер сұхбаттарына *қатысуға дайындық деңгейін көруге болады*. Сонымен бірге, мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігін қалыптастыру барысында шетелдік студенттің жеке тұлғасы жан-жақты дамиды, ынтымақтастық, өзара құрмет көрсету негізінде мәдениеттер сұхбатына қатыса алу қабілеттілігі жоғарылайды.

Әдебиеттер

- Арутюнов А.Р. (1992) Коммуникативная методика русского языка и иностранных языков. – М.
Bachman L.F. (1990) Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford University Press, – 320 с.
Brown H. D. (1994) Principles of Language Learning and Teaching. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Regents, Inc., – 285 с.
Brown C., Yule G. (1983) Discourse Analysis. – Cambridge, – С. 24-57.
Верещагин Е.М., Костомаров В.Т. (1990) Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. - 4-е изд., перераб. и доп. – М., – 246 с.
Гальскова Н.Д., Гез Н.И. (2008) Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М.: Академия, – 336 с.
Davies P., Pears E. (2011) Success in English Teaching: A complete introduction to teaching English. Oxford University Press. (In England).
Дученко Т.Д. (1984) Обучение клишированной диалогической речи на основе ситуативно-тематического минимума на 1-ом курсе языкового вуза (английского языка): автореф. ... канд. филол. наук. – Киев, – 28 с.
Ерназарова З.Ш. (2001) Қазақ сөйлеу тілі синтаксистік бірліктерінің прагматикалық негіздері: фил. ғыл. докт. ... дис.:10.02.02. – Алматы, – 246.

- Игнатова Е.Р., Толмачева Д.С. (2011) Обучения чтению студентов, изучающих русский язык как иностранный // Инновационные приоритеты в языковом образовании: сб. науч. ст. межд. науч.-практ. конф. – Алматы, – С.121-125.
- Canale M., Swain M. (1980) Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1, 134.
- Скалкин В.Л. (1989) Обучение диалогической речи: пособие для учителей. - Киев: Род. Школа, – 156.
- Chafe W.L. (1987) Repeated ‘verbalization as evidence for the organization of knowledge // *Vorabdruck der Plenarvorange*. 14 Internationaler Linguistenkongress. – Berlin, – С.88-110.
- Күзекова З.С. (2005) Екінші тіл ретінде қазақ тілі оқулығы теориясының лингвистикалық негіздері: филол. ғыл. докт. ... дис.: 10.02.02. – Алматы, – 307 с.
- Ляховицкий М.В. (1981) Методика преподавания иностранных языков. – М.: Высшая школа.
- Леонтович О.А. (2003) Международное обучение на базе Центра американистики ВГПУ // Модернизация содержания и методов иноязычного обучения как приоритетное направление в условиях непрерывного языкового образования: Тез. докл. II регион. науч.-практ. конференции. – Волгоград, 17-18 января, – С. 32-33.
- Nemser, W. (1971) Approximative systems of foreign language learners. -In: *IRAL*, 9, 2. – С.115-123.
- Оразбаева Ф. (2000) Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. – Алматы, – 208 с.
- Пассов Е.И. (1989) Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.
- Плужник И.Л. (2003) Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки: автореф. докт. пед. наук. – Тюмень, – 326 с.
- Richards Jack and others. (1985) *London Dictionary of Applied Linguistics*. – London, – 128 с.
- Habermas J. Towards A. (1970) *Theory of Communicative Competence. Inquiry*. – Vol.13.
- Harris Z.S. (1964) *Discourse analysis // The structure of language: Readings in the philosophy of language*. – Prentice Hall, – С.355-383.
- Holliday M.A.K. *Language as Social Semiotic: The Social interpretation of language and Meaning*. – London, 1978. – P. 219-221.
- Hymes D. (1971) *On Communicative Competence*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Savignon, Sandra J. (1994) *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company, – 317 с.
- Selinker, L. (1972) *Interlanguage*. In: *IRAL*, 10, 3. – С. 209-231.
- Fraser B. (1978) *Acquiring social competence in a second language// RELC Journal*, – №9. – С.1-21.
- Формановская Н.И. (1986) О коммуникативно-семантических группах и интенциональной семантике их единиц // *Языковое сообщение и его единицы*. – Калинин, – С. 18-27.
- Щукин А.Н. (2003) Методика преподавания русского языка как иностранного: учеб. пособие для вузов. – М.: Высшая школа.
- Якобсон Р. (2005) В поисках сущности языка // *Введение в языкознание: Хрестоматия для вузов*. - М.: Академический проект. – С. 553.

References

- Arutyunov A. R. (1992) *Kommunicativnayametodikarusskogoyazikalinostrannyhyazikov*. [Communicative methodology of the Russian language and foreign languages]. М.
- Bachman L.F. *Fundamental (1990) Considerations in Language Testing*. Oxford University Press, 320 p. (In England).
- Brown H. D. (1994). *Principles of Language Learning and Teaching*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Regents (In England).
- Brown C., Yule G. (1983). *Discourse Analysis*. – Cambridge,– (In England).
- Vereshchagin E. M., Kostomarov V. T. (1990). *Yazik I kultura: lingvostranovedenie v prepodavany russkogoyazika kak inostrannogo*. [language and culture: linguostranization in the preparation of the Russian language as foreign]. (In Russian)
- Halskov N. D., GEZ N. And. (2008)*Teoria obuchenia inostrannim yazikam* [The theory of teaching foreign languages. Linguo-didactics and methods], Moscow: Akademiya, 336.
- Davies P., Pears E. (2011). *Success in English Teaching: A complete introduction to teaching English*. Oxford University Press. (In England).
- Duchenko T. D. (1984). *Obuchenie klizhirovanoy dialogycheskoy rechy na osnove situativno-tematicheskogo minimum na 1-kurse yazikogo vuza (angliskogo yazika)* [Training of cliched dialogical speech on the basis of situational and thematic minimum for the 1st Year of the English language university] abstract. philol. nook. KSK Kiev, 28.(in Russian).
- Yernazarova Z. Sh. (2001). *Hazah soyleu tili sintaksistik birlikterining pragmatikalih negizdery*. [Pragmatic foundations of syntactic units of the Kazakh speech language]: Phil. science. doct. :10.02.02. Almaty, 246. (In Kazakh).
- Ignatova E. R., Tolmacheva D. S. (2011)*Obuchenia chteniu studentov, izuchauchih russkiy yazik kak inostranniy* [Teaching reading to students studying Russian as a foreign language // Innovative priorities in language education: collection of scientific articles]. scientific-practical Conf. Almaty, 121-125.
- Canale M., Swain M. (1980). *Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing*. (In England).
- Skalkin V. L. (1989) *Obuchenie dialogicheckoy rechy: pocobie dla uchiteley* [Training in dialogical speech: benefits for teachers]. Kievan: Rod. Shkola., ed. 156. (in Russian)

- Chafe W.L. (1987). Repeated 'verbalization as evidence for the organization of knowledge // Vorabdruck der Plenarvorange. 14 Internationaler Linguistenkongress. (In England).
- Kuzekova Z. S. (2005). Ekinzhi til retinde kazak tili okuligi teoriacining lingvistikalik negizdery [Linguistic bases of the theory of the textbook of the Kazakh language as a second language]: philol. science. doct. 10.02.02. DKM Almaty., ed. 307. (In Kazakh).
- Lyakhovitsky M. V. (1981). Metodika prepodavania inostrannih yazikov [Method of teaching foreign languages]. Moscow: Higher School, (in Russian)
- Leontovich, O. A. (2003) Mezhdunarodnoe obuchenie na baze centra americanictiki [International training on the basis Of the VSPU center for American studies // Modernization of the content and methods of foreign language education as a priority in the conditions of continuous language education]: TEZ. Dokl. II region nauch. – prakt. Conferencs. Volgograd, January 17-18, 32-33.
- Nemser, W. (1971). Approximative systems of foreign language learners.-In: IRAL, (In England).
- Orazbayeva F. (2000) Tildik qatynas: teoriyasy jáne ádistemesi [language communication: theory and methodology], Almaty, 208.
- Passov E. I. (1989) Osnovy kommunikativnoi metodiki obuchenia inoyazichnomu obcheniu [Fundamentals of communicative methods of teaching foreign language communication].
- Plujnik, I. L. (2003) Formirovanie mezhkulturnoi kommunikativnoi kompetency studentov gumanitarnogo profila v procece profesionalnoi podgotovky [Formation of intercultural communicative competence of humanitarian students in the process of professional training] author's abstract. doctor of pedagogical Sciences. Tyumen, 326.
- Richards Jack and others. (1985). London Dictionary of Applied Linguistics. (In England).
- Habermas J. (1970). Towards a Theory of Communicative Competence. Inquiry. Vol.13. (In England).
- Harris Z.S. (1964). Discourse analysis // The structure of language: Readings in the philosophy of language. (In England).
- Holliday M.A.K. (1978). Language as Social Semiotic: The Social interpretation of language and Meaning. (In England).
- Hymes D. (1971). On Communicative Competence. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press (In England).
- Savignon, Sandra J. (1994). Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company (In England).
- Selinker, L. (1972). Interlanguage. (In England).
- Fraser B. (1978). Acquiring social competence in a second language // RELC Journal. (In England).
- Formanovskaya N. I. (1986). O kommunikativno-semanticheskikh gruppah i intencionalnoi semantike ih edinic. [On communicative and semantic groups and intentional semantics of their unity // language shazade and its unity]. Kalinin Publ. 18-27. (in Russian)
- Shchukin A. N. (2003). Metodika prepodavania russkogo yazika kak inostrannogo [Methods of teaching Russian language as a foreign language: textbook]. Benefits for universities. Moscow: Higher School. (in Russian)
- Jacobson R. (2005) V poiskah cuzhnocty yazika. [In search of the essence of the language // introduction to the language]. Textbook for universities. Moscow: Akademik proekt, 553. (in Russian)